

The identity crisis of the European Union in external relations

Abstract

The aim of the article is to explore identity crisis of the European Union in external relations – its causes and consequences. To this end it is necessary to define European Union's identity in external relations as well as analyse the factors that determine the problems of its foreign policy. The analysis is rooted in historical institutionalism. It is assumed that the distinctiveness of the European Union in international relations is the result of the definition of its identity and the historical experience of building the political dimension of European integration. Methods applied for verification of the hypothesis are: historical analysis and content analysis of the documents relevant to the integration in the field of external policy. The analysis identifies factors constituting an identity crisis of the European Union in external relations, both ideational (identity construction) and material (political and institutional architecture).

Key words: identity of the European Union in international relations, Common Foreign and Security Policy, historical institutionalism, coherence

Streszczenie

W artykule podjęto analizę uwarunkowań, które decydują o problemach w zakresie polityki zewnętrznej Unii Europejskiej i przekładają się na trudności w realizowaniu jej tożsamości na arenie międzynarodowej. Cele postawione w artykule to: zdefiniowanie zakresu pojęcia „tożsamość Unii Europejskiej w zakresie polityki zewnętrznej” oraz analiza czynników decydujących o problemach w jej realizacji. Analiza osadzona została w teorii instytucjonalizmu historycznego. Przyjęto założenie, że specyfika Unii Europejskiej w relacjach międzynarodowych stanowi wypadkową: definiowania swojej tożsamości względem uczestników relacji międzynarodowych oraz historycznych doświadczeń związanych z budową politycznego wymiaru integracji europejskiej. Metody, jakie zostały zastosowane dla weryfikacji hipotezy, to: analiza historyczna i metoda analizy dokumentów europejskich, istotnych dla integracji w ramach polityki zewnętrznej. W wyniku badania zidentyfikowano czynniki stanowiące o kryzysie tożsamości Unii Europejskiej w zakresie polityki zewnętrznej. Mają one charakter ideacyjny – odnoszą się do przyjętej tożsamości Unii Europejskiej w relacjach międzynarodowych oraz materialny – dotyczą architektury polityczno-instytucjonalnej w zakresie polityki zewnętrznej Unii Europejskiej.

Słowa kluczowe: tożsamość Unii Europejskiej w relacjach międzynarodowych, wspólna polityka zagraniczna i bezpieczeństwa, instytucjonalizm historyczny, spójność

Anna Skolimowska
Instytut Politologii, UKSW

Uwarunkowania kryzysu tożsamości Unii Europejskiej w zakresie polityki zewnętrznej

Wstęp

Proces integracji europejskiej, odnoszący się do współpracy państw w ramach Unii Europejskiej, a wcześniej Wspólnot Europejskich (WE), był odpowiedzią na zjawisko kryzysu – głównie o charakterze ekonomicznym, politycznym oraz społecznym – jakiego doświadczyła Europa po zakończeniu II wojny światowej. Projekt europejski, poprzez formułę organizacji ponadnarodowych, doprowadzić miał do wyeliminowania powyższych elementów kryzysowych z relacji między państwami. O ile możliwym było uniknięcie większych problemów gospodarczych czy ograniczenie ryzyka wybuchu konfliktu zbrojnego, to sam projekt posiadał w sobie liczne elementy dysfunkcjonalne, które składały się na kryzysy jego funkcjonowania w różnych wymiarach. Odpowiedzią na te problemy były podejmowane kolejno próby jego udoskonalenia poprzez reformy traktatowe.

Jednym z wymiarów integracji europejskiej jest szeroko rozumiana sfera relacji ze światem zewnętrznym. Współczesna Unia Europejska prowadzi działania w stosunkach międzynarodowych na wielu płaszczyznach. Prowadzi zarówno działania zewnętrzne o charakterze ekonomicznym (głównie polityka handlowa), jak również politykę zagraniczną w ramach wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa (WPZiB). Do lat 90. XX wieku WE realizowały politykę względem otoczenia zewnętrznego, odwołując się do narzędzi ekonomicznych. Traktat z Maastricht (1992 r.) dokonał jakościowej

¹ Artykuł powstał w ramach projektu badawczego „Kryzysy w procesie integracji europejskiej i sposoby ich przezwyciężania”. Projekt został sfinansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2012/05/B/HS5/01077.

zmiany specyfiki integracji europejskiej i wedle jego założeń powołano Unię Europejską, w ramach której prowadzić zaczęto polityczne relacje zewnętrzne. Realizacja tego wymiaru obecności Unii Europejskiej w świecie napotyka jednak na liczne problemy, składając się na kryzys jej tożsamości jako spójnego i znaczącego gracza w relacjach międzynarodowych.

Celem poniższej analizy jest ukazanie czynników warunkujących problemy w realizowaniu przez Unię Europejską swojej tożsamości w stosunkach międzynarodowych. Pojęcie „tożsamość Unii Europejskiej w zakresie polityki zewnętrznej” odnosić się będzie do WPZiB. Należy zadać pytania: jaką definicję tożsamości przyjęła Unia Europejska w relacjach międzynarodowych? W jaki sposób doświadczenia historyczne warunkują współczesne oblicze tej tożsamości? Jakie są przesłanki oraz oblicza kryzysu tożsamości Unii Europejskiej w zakresie polityki zewnętrznej?

W artykule podjęto próbę analizy uwarunkowań, które decydują o problemach w zakresie realizowania jej tożsamości na arenie międzynarodowej. Celem analizy jest: zdefiniowanie zakresu pojęcia „tożsamość Unii Europejskiej w zakresie polityki zewnętrznej” oraz analiza czynników decydujących o problemach w tym obszarze. Zakłada się, że przyjęta definicja tożsamości UE w relacjach międzynarodowych jest powiązana ze specyfiką polityki zewnętrznej. Tożsamość wpływa na określanie celów, kierunków i priorytetów międzynarodowej obecności danego podmiotu. Przekłada się również na definicję roli względem pozostałych uczestników relacji międzynarodowych.

Analiza osadzona zostanie w teorii instytucjonalizmu historycznego. Instytucjonalizm historyczny zakłada, że nie bez znaczenia dla specyfiki funkcjonowania danej instytucji jest kontekst historyczny, w jakim ona się znajduje. Instytucje polityczne ewoluują w czasie, dopasowując się do funkcjonowania w szerszym środowisku międzynarodowym. Kierunek ich ewolucji wynika z posiadanych już doświadczeń (Thelen 1999: s. 388). Warunkuje on bowiem zadania i funkcje danej instytucji międzynarodowej. Także oczekiwania względem kierunku ewolucji instytucji są wypadkową posiadanej wiedzy na temat jej dotychczasowego rozwoju (Steinmo 2008: s. 159).

W obliczu powyższych twierdzeń, przyjąć należy założenie, iż zjawisko kryzysu tożsamości UE w zakresie polityki zewnętrznej jest pochodną: sposobu definiowania swojej tożsamości względem uczestników relacji międzynarodowych oraz historycznych doświadczeń związanych z budową politycznego wymiaru integracji europejskiej.

Metody, jakie zastosowano dla weryfikacji powyższego założenia, to: analiza historyczna i metoda analizy dokumentów europejskich, istotnych dla integracji w ramach polityki zewnętrznej (komunikaty ze szczytów europejskich, fragmenty traktatów, strategie polityczne).

Kształtowanie się tożsamości Unii Europejskiej w zakresie polityki zewnętrznej

Definiowanie pojęcia „tożsamość Unii Europejskiej w zakresie polityki zewnętrznej” jest kwestią trudną. Kształtowanie się polityki UE w tym obszarze jest procesem długofalowym, który od początku doświadczał licznych kryzysów. Tożsamość można tu łączyć z kategorią roli w relacjach międzynarodowych. W tej części pracy udzielię odpowiedzi na pytania dotyczące definicji tożsamość WE w relacjach międzynarodowych i czynników, które zdecydowały o ostatecznym jej charakterze.

Jeden z motywów powołania do życia WE w latach 50. XX wieku to dążenie do umożliwienia Europie odgrywania istotnej roli w relacjach międzynarodowych. Ważnym było wówczas, aby wyposażyć Wspólnoty w spójne narzędzia oddziaływania międzynarodowego (Hallstein 1962: s. 79). Pierwsze Wspólnoty nie prowadziły jednak polityki zagranicznej jako takiej. Traktaty zawierały jedynie zapisy odnoszące się do relacji zewnętrznych w aspekcie gospodarczym. Stanowił o tym traktat rzymski: „Podstawą Wspólnoty jest unia celna, która rozciąga się na całą wymianę towarową i obejmuje zakaz ceł przywozowych i wywozowych między państwami członkowskimi oraz wszelkich opłat o skutku równoważnym, jak również przyjęcie wspólnej taryfy celnej w stosunkach z państwami trzecimi” (Traktat 1957: art. 9). Stan taki wynikał, po pierwsze, z przyjętej funkcjonalnej logiki integracji europejskiej. Zakładano, że integracja gospodarcza z czasem doprowadzi do unii politycznej między państwami członkowskimi. Po drugie, brak integracji w obszarze polityki zagranicznej ówczesnych państw członkowskich Wspólnot był pochodną fiaska planu Plevena z 1950 roku o utworzeniu Europejskiej Wspólnoty Obronnej (EWO) oraz Europejskiej Wspólnoty Politycznej. Ze względu na niepowodzenie integracji w zakresie spraw zagranicznych, w kolejnych traktatach nie podejmowano tej kwestii. Traktat rzymski ustanowił wspólną politykę handlową głównym instrumentem oddziaływania międzynarodowego, a instytucją ją prowadzącą była Komisja Europejska.

Z czasem powracać zaczęto do idei budowy unii politycznej. Motywem tych działań było dążenie do większej samodzielności w kwestiach bezpieczeństwa oraz wypracowanie własnej, politycznej tożsamości w relacjach międzynarodowych. Takie idee pojawiły się w latach 60. XX wieku i wyrażono je w tzw. planach Foucheta (Fouchet 1961). Strona francuska forsowała ideę unii politycznej, której podstawą miała być koordynacja polityk zagranicznych państw członkowskich. Dla realizacji tego celu powstać miała Unia Narodów Europejskich jako organizacja o charakterze międzyrzą-

dowym, wyposażona w osobowość prawną z zasadą jednomyślnego podejmowania decyzji. Francuskie plany stanowiły odzwierciedlenie wizji integracji europejskiej ówczesnego prezydenta republiki, generała Charlesa de Gaulle'a. Ten dążył do uczynienia Europy trzecią siłą w relacjach międzynarodowych, niezależną od ówczesnych supermocarstw (Hill, Smith 2000: s. 47). Plan Foucheta nie spotkały się z aprobatą pozostałych państw członkowskich Wspólnot, głównie rządu belgijskiego i holenderskiego. Zarzucano im odchodzenie od idei integracji europejskiej realizowanej w duchu wspólnotowym na rzecz idei „Europy ojczyzn” oraz pomijanie roli Sojuszu Północnoatlantyckiego (NATO) w zakresie bezpieczeństwa europejskiego.

W latach 60. XX wieku idea uczynienia Europy istotnym graczem w relacjach międzynarodowych nie doczekała się realizacji. Spowodowane było to rozbieżnymi wizjami między państwami członkowskimi odnośnie do kształtu integracji politycznej, jaka miała dać podstawę budowy silnej Europy. Większość państw (poza Francją) wiązała siłę Europy z ideą ponadnarodowości oraz z utrzymywaniem więzi atlantyckich.

Pod koniec lat 60. XX wieku państwa członkowskie WE powróciły do idei budowy unii politycznej i przez to wzmocnienia roli Europy w świecie. W wymiarze wewnętrznym było to spowodowane finalizacją budowy rynku wewnętrznego oraz zmianą ekipy rządzącej we Francji, która prowadzić zaczęła politykę „dokończania, pogłębiania i poszerzenia” procesu integracji europejskiej (Bindi 2010: s.18). W ramach tej polityki zwołano, w grudniu 1969 roku w Hadze, konferencję międzyrządową, której celem miało być zidentyfikowanie problemów, z jakimi w tym czasie musiał zmierzyć się projekt europejski. W komunikacie ze spotkania zauważono, że: „wejście w ostatnią fazę budowy rynku wewnętrznego oznacza nie tylko potwierdzenie nieodwracalności procesu integracji w ramach Wspólnot, ale również otwiera drogę do takiego zjednoczenia Europy, które pozwoli jej przejąć odpowiedzialność za przyszłość relacji międzynarodowych i być w nich obecnym proporcjonalnie do jej dziedzictwa oraz misji” (Rada Europejska 1969).

W związku z zapowiedziami pogłębienia integracji politycznej, belgijski minister spraw zagranicznych Étienne Davignon otrzymał od państw członkowskich misję opracowania raportu na temat kształtu unii politycznej. Przedstawiony w 1970 r. raport wskazywał m.in. na: konieczność koordynacji polityk zagranicznych państw członkowskich w duchu międzyrządowym oraz instytucjonalizację współpracy w zakresie kwestii zagranicznych w postaci regularnych spotkań ministrów i dyrektorów politycznych departamentów spraw zagranicznych (Davignon 1970).

W 1973 roku, podczas kolejnego szczytu państw członkowskich w Kopenhadze, podkreślono, że uwarunkowania zewnętrzne, jakimi były wówczas: kwestie związane z dynamiką rozwoju gospodarczego oraz rosnącą koncentracją siły w rękach wielkich mocarstw, wymagają większej jedności oraz spójnego stanowiska państw członkowskich Wspólnot. Wskazano tym samym na źródło problemów w obszarze stosunków zewnętrznych, jakimi były: brak spójności oraz dostatecznej integracji w tym obszarze (Rada Europejska 1973). Dokonano wówczas charakterystyki tożsamości Wspólnot w relacjach międzynarodowych. Polegać miała ona na „udomowieniu” (ang. *domestication*) relacji między państwami poprzez promocję określonych wartości, wzmocnienie zasady rządów prawa oraz demokracji. Zwracano uwagę na dążenie do budowania „bardziej sprawiedliwych” relacji międzynarodowych, w ramach których m.in. zabezpieczona będzie zasada niezależności i równości państw, a ich bezpieczeństwo - lepiej gwarantowane (Rada Europejska 1973).

Moment, w którym państwa członkowskie wypracowały specyfikę tożsamości w relacjach międzynarodowych, to czas zimnowojennego odprężenia (fr. *détente*). Wspólnoty Europejskie, będące wówczas głównym graczem na arenie stosunków ekonomicznych, zaczęły dostrzegać w tej specyfice źródło swojej siły w relacjach międzynarodowych. Pozycja ta wsparta zostać miała unią polityczną, dzięki której Europa zaferuje światu nowy model relacji międzynarodowych, oparty właśnie na prymacie ekonomii, wartości demokratycznych oraz przywiązaniu do zasad moralności międzynarodowej. Polityka odprężenia pozwalała Europie na poszukiwanie swojego miejsca na arenie międzynarodowej, które stanowiłoby swoistą „trzecią drogę” względem modelu potęgi Stanów Zjednoczonych czy Związku Radzieckiego. W tym czasie (1972 r.) wypracowano również definicję tożsamości WE w relacjach międzynarodowych, jaką była koncepcja mocarstwa cywilnego (Duchêne 1972: s. 32–47). W jej ramach akcentowano rolę Wspólnot jako podmiotu odwołującego się bardziej do instrumentów ekonomicznych niż militarnych i promującego zasady multilateralizmu.

Działania w kierunku wyposażenia Wspólnot w polityczne narzędzia oddziaływania pojawiły się na nowo w połowie lat 70. XX wieku. Podczas paryskiej konferencji międzyrządowej w grudniu 1974 r. powierzono Leo Tindemansowi misję przygotowania raportu odnoszącego się do budowy unii politycznej w ramach Wspólnot. W przedstawionym w 1976 roku raporcie wskazuje się na fakt, iż to kryzys ekonomiczny, jakiego w tym czasie doświadczyła Europa Zachodnia, stał się głównym czynnikiem decydującym o przyspieszeniu prac nad ściślejszą integracją polityczną

(Tindemans 1976)². Odpowiedzią na ten kryzys miała być jeszcze ściślejsza integracja w duchu federalnym ze wspólnymi politykami w większości obszarów. Tożsamość Europy w relacjach międzynarodowych miała być zachowana dzięki wysiłkom na rzecz budowy wspólnego podejścia do spraw międzynarodowych oraz na koncentracji na kwestiach bezpieczeństwa. UE powinna posiadać jeden front w relacjach międzynarodowych, tak w kwestiach zagranicznych, jak i ekonomii. Celem tej jedności winna być obrona własnych interesów w świecie, ale również wspieranie prawa i sprawiedliwości międzynarodowej (Tindemans 1976). Wyposażenie Europy w atrybuty siły w relacjach międzynarodowych w postaci polityki zewnętrznej uznano za główne motywy budowy unii politycznej. Wskazano ponadto, że w ówczesnym łaździe międzynarodowym, kwestie ekonomiczne i finansowe są głęboko upolitycznione. W sprawach tych Wspólnota posiadać powinny jedno stanowisko. Tożsamość Europy nie będzie uznawana w relacjach międzynarodowych, dopóki ta nie będzie posiadać spójnego stanowiska tak w kwestiach ekonomicznych, jak również politycznych. Przyszła Unia Europejska ponadto nie będzie kompletna bez wspólnej polityki obronnej (Tindemans 1976). Propozycje Tindemansa w zakresie kształtu integracji dotyczącej spraw zagranicznych i bezpieczeństwa, zawarte w raporcie, zostały przyjęte sceptycznie w takich państwach, jak: Dania, Holandia i Wielka Brytania – głównie ze względu na założenie budowy systemu wspólnej obrony jako niezależnego od NATO (Ciamaga *et al.* 2000: s. 359).

Kryzys ekonomiczny lat 70. XX wieku, będący pierwszym poważniejszym załamaniem gospodarczym po drugiej wojnie światowej w Europie osłabił tym samym cywilną (głównie ekonomiczną) ofertę Wspólnot dla świata. Był on również czynnikiem przyspieszenia prac nad unią polityczną jako innym (niż ekonomiczny) rodzajem konstruowania tożsamości Europy w świecie. W kolejnych latach kontynuowano ideę unii politycznej w oparciu o propozycje zawarte w akcie Genschera i Colombo z 1981 r., który przyjęto w 1983 r. w Stuttgarcie w postaci „Deklaracji o Unii Europejskiej”.

Wraz z zakończeniem zimnej wojny i związaną z tym zmianą specyfiki ładu międzynarodowego, zmianom ulegać zaczął również projekt europejski. Tożsamość WE jako aktora cywilnego w relacjach międzynarodowych, w obliczu zmieniającego się

² W latach 1974–1975 wystąpił jeden z największych światowych kryzysów gospodarczych. Jego przyczyną było czterokrotne podniesienie cen ropy naftowej przez kraje OPEC, które miało miejsce w 1973 r. Była to reakcja na poparcie przez zachodnie państwa Izraela podczas wojny *Jom Kippur*. Decyzja OPEC wpłynęła na znaczące obniżenie wyników makroekonomicznych na świecie. Wysoka cena ropy zwiększyła koszty przedsiębiorstw, które chcąc utrzymać się na rynku musiały zwiększać ceny swoich wyrobów. W przeciągu dwóch lat wskaźnik inflacji podniósł się prawie trzykrotnie z 5,86% w 1972 r. do 15,08% w 1974 r. Drugą istotną przyczyną był wysoki wzrost cen żywności wywołany przez ogólnoswiatowy nieurodzaj (Piech 2000: s. 6).

środowiska międzynarodowego, okazała się być niewystarczająca. Impulsem zewnętrznym, przemawiającym za innym sposobem definiowania tożsamości Wspólnot w relacjach międzynarodowych, był konflikt na terenie byłej Jugosławii w latach 90. XX wieku³. W obliczu kryzysu na Bałkanach, Wspólnoty podejmowały środki cywilne (zwołanie konferencji pokojowej w Hadze w 1991 r., negocjacje pokojowe zakończone podpisaniem porozumienia z Brioni, misje dyplomatyczne trójki, czy współpraca w ramach Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie), które jednak – w dłuższej perspektywie – okazały się być mało skuteczne (European Political Cooperation 1991). Konflikt w najbliższym sąsiedztwie Wspólnot zażegnano dzięki bezpośredniej interwencji militarnej NATO. Tym samym ukazano słabość tożsamości WE jako aktora cywilnego. Głównym czynnikiem, składającym się na ten kryzys, był brak odpowiednich zdolności wojskowych Unii Europejskiej, którymi państwa członkowskie mogłyby posłużyć się w obliczu konfliktu.

W obliczu zmieniającego się otoczenia zewnętrznego WE w latach 90. XX wieku, podjęto kroki w kierunku zacieśnienia integracji w zakresie polityki zewnętrznej i zobowiązano się do budowy w przyszłości systemu wspólnej obrony. Podpisany w 1992 roku traktat z Maastricht powołał do życia Unię Europejską, której jednym z celów było „potwierdzanie swej tożsamości na arenie międzynarodowej, zwłaszcza poprzez realizację wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa, obejmującej docelowo określanie wspólnej polityki obronnej, która mogłaby prowadzić do wspólnej obrony” (Traktat 1992: art. B). Wraz z pogłębianiem procesu integracji europejskiej oraz ustanowieniem wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa, dotychczasowa cywilna tożsamość Wspólnot Europejskich/Unii Europejskiej w relacjach międzynarodowych zaczęła ewoluować.

Traktat z Maastricht z 1992 r. powołał do życia Unię Europejską, w ramach której prowadzi się działania zewnętrzne w dwóch wymiarach: ekonomicznym oraz politycznym. W odniesieniu do ekonomicznego wymiaru działań zewnętrznych UE, realizowanego głównie w ramach wspólnej polityk handlowej, instytucją wiodącą jest Komisja Europejska. Do jej zadań należy nie tylko administrowanie kwestiami gospodarczymi w relacjach ze światem zewnętrznym, ale także wpisywanie swojej aktywności w normatywne cele integracji europejskiej (TUE: art. 207).

³ W obliczu konfliktu, jaki w 1991 roku wybuchł na terenie byłej Jugosławii, Wspólnoty Europejskie podejmowały próby negocjowania porozumienia między jego stronami: były inicjatorem konferencji pokojowej w Hadze oraz podjęły się arbitrażu między zwaśnionymi stronami; zastosowały także sankcje gospodarcze. Jednak to dzięki bezpośredniej interwencji sił NATO udało się ostatecznie zażegnać konflikt i osiągnąć porozumienie z Dayton w 1995 roku.

W odniesieniu do wymiaru politycznego, realizowany jest on w ramach WPZiB, która podlega szczególnym, odmiennym niż ekonomiczne stosunki zewnętrzne, zasadom i proceduram. Określa ją Rada Europejska, a realizuje Rada. Wyklucza się tutaj przyjmowanie aktów ustawodawczych. WPZiB wykonuje wysoki przedstawiciel Unii do spraw zagranicznych i polityki bezpieczeństwa oraz państwa członkowskie. Rolę Parlamentu Europejskiego i Komisji w tej dziedzinie określają traktaty (TUE: art. 24). Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej nie jest właściwy w zakresie tych postanowień (TUE: art. 275). Zadaniem WPZiB jest dążenie do: rozwoju wzajemnej solidarności politycznej między państwami członkowskimi, określania kwestii stanowiących przedmiot ogólnego zainteresowania i osiągania coraz większego stopnia zbieżności działań państw członkowskich. Unia czuwa nad spójnością różnych dziedzin jej działań zewnętrznych oraz nad ich spójnością z innymi politykami. Rada i Komisja, wspomagane przez wysokiego przedstawiciela Unii do spraw zagranicznych i polityki bezpieczeństwa, zapewniają tę spójność oraz współpracują w tym celu (TUE: art. 24).

Obecność Unii Europejskiej realizowana jest za pomocą szeroko rozumianej „polityki zewnętrznej”. Obejmuje ona zarówno działania podejmowane przez właściwe temu obszarowi integracji instytucje na poziomie unijnym, jak również stanowi wypadkową działań zagranicznych prowadzonych przez państwa członkowskie. Działania Unii Europejskiej na arenie międzynarodowej oparte są na zasadach, które leżą u podstaw jej utworzenia, rozwoju i rozszerzenia oraz które zamierzają wspierać na świecie: demokracji, państwa prawnego, powszechności, niepodzielności praw człowieka i podstawowych wolności, poszanowania godności ludzkiej, zasad równości i solidarności oraz poszanowania zasad Karty Narodów Zjednoczonych i prawa międzynarodowego (TUE: art. 21).

Zgodnie z zapisami traktatu z Lizbony, postanowienia dotyczące WPZiB nie mają wpływu na odpowiedzialność ani uprawnienia każdego państwa członkowskiego w zakresie kształtowania i prowadzenia własnej polityki zagranicznej (Deklaracja 2007). Ponadto państwa członkowskie w ramach Rady Europejskiej i Rady uzgadniają wszelkie kwestie polityki zagranicznej i bezpieczeństwa, stanowiące przedmiot ogólnego zainteresowania, w celu określenia wspólnego podejścia (Deklaracja 2007). Państwa członkowskie koordynują swe działania także w organizacjach międzynarodowych i podczas konferencji międzynarodowych, podtrzymując stanowiska Unii. Organizację tej koordynacji zapewnia wysoki przedstawiciel Unii do spraw zagranicznych i polityki bezpieczeństwa.

Badacze zagadnienia tożsamości WE, jak Karen Smith, wyrażali pogląd, że idea Unii Europejskiej jako mocarstwa cywilnego jest już nieaktualna, ze względu na dążenie do rozbudowywania militarnego wymiaru integracji. Proponuje się natomiast charakteryzowanie jej tożsamości za pomocą innych kategorii, takich jak: potęga normatywna, ciche supermocarstwo (Moravcsik 2002) czy potęga typu postmodernistycznego (Smith 2005: s. 63-82).

Wyrazem zmiany w sposobie konceptualizacji międzynarodowej tożsamości UE jest rozwinięta przez Iana Mannersa kategoria potęgi normatywnej (Manners 2002: s. 235–258). Potęga ta polega na zdolności do kształtowania w środowisku międzynarodowym standardów i norm integracji europejskiej jak: godność osoby ludzkiej, wolność, demokracja, równość, państwo prawa, poszanowanie praw człowieka (TUE: art. 21). Na ten katalog składają się również wypracowane w toku integracji europejskiej normy prawne, ekonomiczne, społeczno-polityczne oraz kulturowe. Stanowią one o wyjątkowości projektu europejskiego oraz mają moc oddziaływania na otoczenie zewnętrzne.

Normatywna potęga Unii Europejskiej wiąże się z jej zdolnością do wywierania wpływu na otoczenie zewnętrzne nie tyle już za pomocą instrumentów ekonomicznych, ile poprzez siłę atrakcyjności projektu europejskiego dla stron trzecich. Jest to zdolność do kształtowania oraz ustanawiania określonych norm i idei w relacjach międzynarodowych. Narzędziem kreowania normatywnej tożsamości Unii Europejskiej jest proces socjalizacji oraz europeizacji. Jeżeli strony trzecie uznają wartości europejskie za atrakcyjne lub przekonujące, wówczas dochodzi do instytucjonalizacji wzajemnych relacji oraz rozpoczyna się dialog polityczny, dotyczący warunków współpracy. Największym atutem UE w promowaniu zasad i norm integracji europejskiej jest sam udział w procesie dialogu ze stronami trzecimi. Wiąże się to z potrzebą jego instytucjonalizacji np. w postaci: układów stowarzyszeniowych, europejskiej polityki sąsiedztwa, czy strategicznego partnerstwa. Towarzyszy temu proces socjalizacji jego uczestników (Manners 2009).

Wypracowane na gruncie akademickim kategorie definiowania tożsamości Unii Europejskiej w relacjach międzynarodowych przeniknęły do dyskursu politycznego. W kategoriach potęgi normatywnej definiują ją europejscy decydenci polityczni (José Manuel Barroso 2007). Taka definicja tożsamości UE występuje w dokumentach programowych odnoszących się do relacji zewnętrznych (European Security Strategy 2003). Zauważyć można również prawidłowość, iż wraz ze zmianami w otoczeniu zewnętrznym (konfliktami międzynarodowymi, nową specyfiką ładu międzynarodo-

wego) zmienia się sposób definiowania przez Unię Europejską swojej tożsamości w relacjach międzynarodowych w kierunku pojęć odnoszących się bardziej do czynników ideacyjnych, a nie materialnych. Plany militaryzacji projektu europejskiego nie spowodowały definiowania siebie w kategoriach tradycyjnej potęgi w relacjach międzynarodowych, ale potęgi normatywnej, ideologicznej, której siła opiera się na atrakcyjności dla podmiotów trzecich.

Podsumowując rozważania odnoszące się do historycznych doświadczeń oraz uwarunkowań kształtowania się tożsamości WE/UE w relacjach międzynarodowych, należy zauważyć następujące problemy w tym obszarze: różnice interesów państw członkowskich jako czynnik osłabiający siłę Europy w świecie; europejska „polityka zewnętrzna” sprowadzona do koordynacji, wymiany stanowisk i opinii między państwami członkowskimi w zakresie spraw zagranicznych bez rzeczywistej unii politycznej. Czynnikiem, które motywowały państwa członkowskie do przyspieszenia prac nad wyposażeniem Europy w skuteczniejsze instrumenty oddziaływania międzynarodowego, były kwestie gospodarcze w ramach integracji europejskiej (albo kryzysy ekonomiczne, głównie w latach 70. XX wieku, albo finalizacja budowy rynku wewnętrznego w latach 80. i 90.). Nie bez znaczenia dla tożsamości WE/UE w relacjach międzynarodowych były uwarunkowania zewnętrzne w postaci konfliktów czy wojen poza jej granicami, które unaocznily deficyty w zakresie zdolności obronnych Europy i stanowiły o kryzysie jej tożsamości w relacjach międzynarodowych.

Podsumowując ewolucję kształtowania się tożsamości Wspólnot Europejskich w zakresie polityki zewnętrznej (1957–1992) wysnuć można następujące wnioski dotyczące identyfikacji uwarunkowań kryzysu w tym obszarze:

- występuje brak konsensusu między państwami członkowskimi odnośnie do kształtu i zakresu integracji europejskiej (federacja czy konfederacja?) oraz będące następstwem tegoż stanu różnice w zakresie konieczności ustanowienia i ewentualnej specyfiki współpracy w zakresie spraw zagranicznych (ściśła unia polityczna z własną ponadnarodową polityką zagraniczną czy forma koordynowania działań państw członkowskich w duchu międzyrządowym). Ostatecznie państwa członkowskie nadały współpracy w zakresie spraw zagranicznych charakter międzyrządowy, a zasadą decyzyjną uczyniły jednomyślność, która gwarantuje im zachowanie suwerennych prerogatyw;
- istnieją różnice między państwami członkowskimi w odniesieniu do wizji systemu bezpieczeństwa europejskiego;
- impulsem do ożywienia debaty nad koniecznością budowy ściślejszej unii po-

litycznej były kwestie związane z kondycją integracji w zakresie spraw gospodarczych: kryzys lat 70. XX wieku zagroził tożsamości Wspólnot jako aktora cywilnego w relacjach międzynarodowych, a finalizacja budowy wspólnego rynku w latach 90. XX wieku stanowiła impuls do przejścia do nowego etapu integracji;

- przyjęta tożsamość Wspólnot Europejskich w relacjach międzynarodowych to tożsamość aktora cywilnego. Czynnikiem warunkującym definicję tożsamości Wspólnot Europejskich w relacjach międzynarodowych była specyfika ówczesnego ładu międzynarodowego (procesy globalizacji, zimna wojna, kryzysy militarne lat 90. XX) oraz specyfika instrumentów zewnętrznych Wspólnot (głównie o charakterze ekonomicznym). Wraz ze zmianami w środowisku międzynarodowym zaczęła ona ulegać ewolucji. Dzisiaj określana jest mianem tożsamości aktora normatywnego;
- w dokumentach programowych wskazywano źródła problemów w obszarze stosunków zewnętrznych Wspólnot, jakimi były: brak spójności oraz dostatecznej integracji w tym obszarze (raport kopenhaski z 1973 r.). Odpowiedzią na ten stan rzeczy był raport Tindemansa (1976 r.) postulujący ściślejszą unię polityczną między państwami członkowskimi. Wyrazem tej unii miała być integracja w zakresie spraw zagranicznych w duchu ponadnarodowym ze wspólną obroną.

Przesłanki kryzysu tożsamości Unii Europejskiej w zakresie polityki zewnętrznej

Powstała na mocy traktatu z Maastricht Unia łączy w sobie elementy integracji gospodarczej w duchu wspólnotowym oraz unii politycznej w ramach WPZiB. Taka konstrukcja stanowi odpowiedź na problemy w zakresie wewnętrznego wymiaru integracji europejskiej, ale także czyni Europę spójnym i skutecznym aktorem w relacjach międzynarodowych. W traktacie państwa członkowskie wyraziły wolę realizowania WPZiB, w tym określiły wspólną politykę obronną, wzmacniając w ten sposób tożsamość i niezależność Europy w celu wspierania pokoju, bezpieczeństwa oraz postępu w Europie i na świecie (Traktat 1992: Preambuła).

Pomimo tych działań wskazuje się na problemy związane ze spójnym i skutecznym realizowaniem tożsamości UE jako aktora normatywnego w relacjach między-

narodowych (Zielonka 1998). Jednym z nich jest istnienie luki pomiędzy normatywną tożsamością UE, a jej niezdolnością do działania w relacjach międzynarodowych. UE przyjęła normatywne oblicze, gdyż reprezentuje dobrze prosperujące gospodarczo i demokratycznie państwa. Pomimo takiego potencjału występują problemy w przełożeniu normatywnej tożsamości w zdolność do skutecznego i efektywnego działania w relacjach międzynarodowych. Unia Europejska ma problemy z kształtowaniem środowiska międzynarodowego. Wynika to nie tyle z braku skutecznych instrumentów politycznych, ile z niezdolności do wypracowania wspólnych celów politycznych w przestrzeni międzynarodowej i podejmowania działań dla ich realizacji. Unia Europejska chciałaby pełnić w relacjach międzynarodowych funkcję „normatywnego giganta”, ale gdy chodzi o praktykę realizacji tej roli, jest ona daleka od skuteczności (Zielonka 1998: s. 11). Poruszana kwestia stanowi kontynuację problemów, z jakimi w zakresie działań zewnętrznych borykały się Wspólnoty Europejskie. Nietrudno dostrzec, iż kryzys tego obszaru integracji europejskiej wydaje się mieć charakter permanentny i niezależny od sposobu definiowania tożsamości międzynarodowej WE/UE. Jest on pochodną specyfiki międzyrządowej współpracy w tym zakresie, podatnej na konflikty interesów państw członkowskich.

Atutem Unii Europejskiej jest jej zdolność do stawiania czoła wyzwaniom nowoczesności. Jej ekonomiczne instrumenty oddziaływania międzynarodowego czy odwoływanie się do idei multilateralizmu w relacjach międzynarodowych przystają do ery rosnących współzależności politycznych i ekonomicznych. Jednocześnie UE nie potrafi poradzić sobie z tradycyjnymi problemami współpracy międzynarodowej – głównie zagadnieniem wojny i konfliktu (Bliski Wschód, Bałkany czy Europa Wschodnia). Powodem tego jest brak instrumentów militarnych, rządu, służby dyplomatycznej czy uregulowanego statusu w relacjach międzynarodowych. Można zaobserwować brak równowagi między procesem poszerzania i pogłębiania integracji europejskiej. Im bardziej Unia Europejska dąży do reformy swojego systemu politycznego, instytucji, procesu decyzyjnego w celu osiągnięcia większej skuteczności i spójności procesu integracji europejskiej, tym bardziej staje się niedostępna dla państw trzecich ze względu na trudniejsze kryteria członkostwa (Zielonka 1998).

Osiągnięciem projektu europejskiego jest zdolność do zabezpieczenia pokoju i dobrobytu państw członkowskich. Fakt ten jednak bardziej osłabił, niż wzmocnił zdolność Unii Europejskiej do eksportowania pokoju i dobrobytu poza jej granice. Jej działania zewnętrzne podporządkowane są bowiem imperatywowi utrzymania dobrych relacji między państwami członkowskimi. Ponadto działania zewnętrzne stają się często zakładnikami interesów poszczególnych państw członkowskich (Zielonka 1998: s.12).

Tymczasem w dokumencie programowym „Bezpieczna Europa w lepszym świecie - Europejska Strategia Bezpieczeństwa” z 2003 roku, wskazuje się głównie na czynniki materialne osłabiające międzynarodową tożsamość Unii Europejskiej:

- **brak dostatecznej aktywności na forum międzynarodowym** – głównie w zakresie zarządzania kryzysowego i zapobiegania konfliktom. W celu przeciwdziałania temu problemowi konieczne są: bardziej aktywne działania polityczne, dyplomatyczne, militarne, cywilne, handlowe i rozwojowe, zacieśnienie współpracy z ONZ. Wskazano również na: konieczność zwiększenia zdolności obronnych Unii Europejskiej, ściślejszą współpracę dyplomatyczną oraz wymianę informacji między państwami członkowskimi;
- **brak spójności działań zewnętrznych** – zauważalny jest brak koordynacji w zakresie europejskich programów pomocowych i Europejskiego Funduszu Rozwoju, wojskowych i cywilnych zdolności państw członkowskich oraz innych instrumentów. Istotne jest lepsze koordynowanie działań zewnętrznych z politykami wymiaru sprawiedliwości i spraw wewnętrznych. Konieczna jest większa spójność, nie tylko między instrumentami UE, ale również w zakresie zewnętrznych działań poszczególnych państw członkowskich (*European security strategy 2003*).

Także w dokumencie z 2006 roku, odnoszącym się do diagnozy stanu integracji w ramach polityki zagranicznej, wskazano na warunki, od których zależy skuteczność działań zewnętrznych UE: istnienie politycznej zgody między państwami członkowskimi w kwestii wyznaczonych celów, jakie mają być osiągnięte wspólnie za pomocą Unii Europejskiej, występowanie dopasowanych narzędzi politycznej odpowiedzi na wyzwania międzynarodowe oraz od odpowiedzialności instytucji europejskich (*Europe in the World 2006*). Wskazano również na problemy ze spójnością tego obszaru integracji europejskiej w odniesieniu do: słabej koordynacji różnych polityk w zakresie stosunków zewnętrznych (zwłaszcza prowadzonych przez Komisję i Radę), małej spójności działań zewnętrznych Unii Europejskiej i państw członkowskich oraz braku ciągłości zewnętrznej reprezentacji Unii Europejskiej (*Europe in the World 2006*).

W dokumentach programowych, odnoszących się do działań zewnętrznych Unii Europejskiej, zauważalne jest podkreślanie znaczenia jednego z czynników, stanowiącego o problemach w tym obszarze. Czynnikiem tym jest spójność. Wskazuje się, iż współlistnienie różnych polityk, instytucji oraz narodowych polityk zagranicznych w zakresie działań zewnętrznych jest przeszkodą dla realizowania przez UE jednej, skutecznej polityki względem otoczenia zewnętrznego. Brak spójności tego obszaru in-

tegracji europejskiej wynika z: wielości polityk (ekonomicznych stosunków zewnętrznych oraz WPZiB), różnych instytucji ją prowadzących (Komisja Europejska i Rada, wysoki przedstawiciel, stały przewodniczący Rady Europejskiej), różnic interesów państw członkowskich, różnego poziomu integracji w zakresie np. kwestii militarnych i ekonomicznych a także braku wyraźnej reprezentacji zewnętrznej na poziomie Unii Europejskiej (Nugent 2006: s. 519-522).

Oblicza kryzysu polityki zagranicznej Unii Europejskiej

Analizując zagadnienie kryzysu tożsamości Unii Europejskiej w zakresie polityki zagranicznej, należy czynić to odwołując się do dwóch poziomów: ideacyjnego oraz materialnego. Kryzys ideacyjny odnosiłby się do problemów z uznaniem przez państwa członkowskie normatywnych celów, jakie Unia Europejska powinna realizować w przestrzeni międzynarodowej. W obliczu kryzysów międzynarodowych kryzys ideacyjny jest często przedmiotem sporów, jakiego rodzaju działania UE podjąć powinna w ramach tożsamości aktora normatywnego. Ujawniają się przy tej okazji partykularne interesy, ambicje państw członkowskich w zakresie samodzielnego rozwiązywania danej kwestii międzynarodowej lub dążenia do odwoływania się do pośrednictwa aktorów o bardziej realistycznej, a mniej ideacyjnej koncepcji tożsamości międzynarodowej (chodzi głównie o państwa takie jak USA czy pośrednictwo Rady Bezpieczeństwa ONZ). Takiego kryzysu tożsamości doświadczyła UE przy okazji wojny w Iraku z 2003 r. Część państw członkowskich UE (Francja i RFN) sprzeciwiała się siłowemu (militarnemu) sposobowi rozwiązania konfliktu (forsowanemu przez Stany Zjednoczone Ameryki), apelując o respektowanie prawa międzynarodowego i nawołując do pośrednictwa ONZ. Tymczasem państwa, takie jak: Hiszpania, Wielka Brytania, Portugalia, Dania, Włochy (a także państwa kandydujące do UE: Polska, Węgry i Republika Czeska), wezwały do rozbrojenia Iraku we współpracy z USA (Krystyniak 2003: s. 749). Ostatecznie jednak państwa członkowskie UE uzgodniły wspólne stanowisko, w którym oświadczyły, że konflikt iracki należy rozwiązać na drodze pełnego rozbrojenia w poszanowaniu zasad Narodów Zjednoczonych, a interwencja militarna jest środkiem ostatecznym (Extraordinary European Council 2003).

Powyższy przykład napięcia w ramach polityki zagranicznej Unii Europejskiej ujawnia istnienie luki między normatywną tożsamością Unii Europejskiej w relacjach międzynarodowych, która oparta jest na wartościach (prawie, poszanowaniu demokra-

cji, rządów prawa itd.), a partykularnymi interesami państw członkowskich, utrudniającymi realizację tej roli, przez co negującymi sens istnienia kolektywnej tożsamości Unii Europejskiej jako normatywnego.

Domniemywać można, że przyczyną kryzysu polityki zagranicznej w warstwie ideacyjnej może być sama treść normatywnej tożsamości Unii Europejskiej. O ile w warunkach pokoju za jej pomocą kreuje się politykę zagraniczną (pozytywna dyfuzja norm, zasad i wartości integracji europejskiej w otoczeniu międzynarodowym), o tyle w warunkach kryzysów lub realnego zagrożenia dla bezpieczeństwa państw członkowskich UE wydaje się ona mieć słabą moc oddziaływania na polityki zagraniczne poszczególnych państw członkowskich. Za przyczynę podać można jej zbyt ni idealizm, który, konfrontowany z realiami wojny i konfliktu, obnaża swoją nieadekwatność. Europa, przyzwyczajona do funkcjonowania w warunkach pokoju, chaotycznie poszukuje narzędzi przeciwdziałania zjawiskom wojny i konfliktu. Nie posiada ona wypracowanej długofalowej strategii realizowania swojej normatywnej tożsamości w zakresie polityki zewnętrznej.

Druga płaszczyzna kryzysu tożsamości Unii Europejskiej w zakresie polityki zagranicznej ma charakter materialny. Kryzys przejawia się w braku spójności tego obszaru w warstwie (Nutall 2005: s. 91-112):

- **instytucjonalnej** – występowanie wielości instytucji prowadzących politykę zewnętrzną UE i częsty brak koordynacji podejmowanych przez nie działań. W tym miejscu wymienić można: Komisję, Radę, wysokiego przedstawiciela, prezydencję. Struktura taka jest skutkiem historycznych uwarunkowań integracji europejskiej, której reprezentacja zewnętrzna do lat 90. XX wieku, realizowana była w ramach ekonomicznych stosunków zewnętrznych;
- **horyzontalnej** – brak koordynacji polityk w ramach działań zewnętrznych Unii, między ekonomicznymi stosunkami zewnętrznymi a WPZiB. Ten wymiar spójności polityki zagranicznej Unii Europejskiej jest związany ze spójnością instytucjonalną. Jest także efektem doświadczeń historycznych w zakresie realizacji zewnętrznej reprezentacji Wspólnot Europejskich/Unii Europejskiej;
- **wertykalnej** – brak koordynacji działań podejmowanych przez poszczególne państwa członkowskie z działaniami podejmowanymi przez instytucje Unii Europejskiej. Wiąże się to ze specyfiką współpracy w ramach WPZiB, która dotyka istotnych dla państw członkowskich kwestii: ich suwerenności, czy interesów politycznych. Państwa pozostają głównymi kreatorami tejże polityki, co prowadzić musi do rozbieżności, zarówno stanowisk między nimi odnośnie-

do polityki zagranicznej Unii Europejskiej, jak również do napięcia między instytucjami unijnymi, powołanymi przez nie do koordynowania kwestii politycznych w tej materii;

- **międzynarodowej** – Unia Europejska nie wypracowała jednolitego mechanizmu odpowiedzi na zagrożenia międzynarodowe; podejmowania przez nią reakcji na powtarzające się w różnych regionach świata przypadki np. łamania praw człowieka.

Zakończenie

Kryzys tożsamości Unii Europejskiej w zakresie polityki zewnętrznej ma cechy stałe, tzn. towarzyszy projektowi europejskiemu od lat 50. XX wieku. Receptą na naprawę tego stanu rzeczy miała być podjęta w traktacie z Maastricht idea pogłębienia integracji gospodarczej (dokończenie budowy wspólnego rynku), jak również zawiązanie unii politycznej, która uczyniłaby UE liczącym się graczem na arenie międzynarodowej. Tożsamość, jaką przyjęły wówczas państwa członkowskie w relacjach ze światem zewnętrznym, to tożsamość aktora normatywnego. Celem prowadzenia polityki zewnętrznej w duchu tej kategorii miało być promowanie w stosunkach międzynarodowych norm, zasad i wartości projektu europejskiego nie tyle za pomocą instrumentów ekonomicznych czy militarnych, ile siły politycznego przyciągania oraz atrakcyjności dla podmiotów trzecich.

Z czasem okazało się, iż w nowopowstałej Unii Europejskiej skuteczna, efektywna i spójna realizacja kolektywnych celów polityki zewnętrznej napotyka na liczne problemy. Zidentyfikowano ich specyfikę na dwóch poziomach: ideacyjnym – odnoszącym się do przyjętej tożsamości Unii Europejskiej w relacjach międzynarodowych oraz materialnym – odnoszącym się do architektury polityczno-instytucjonalnej w zakresie polityki zewnętrznej Unii Europejskiej.

Kryzys w wymiarze ideacyjnym ujawnia się zazwyczaj w obliczu konfliktów czy napięć międzynarodowych, ukazując słabe podstawy tożsamości UE w relacjach międzynarodowych. Słabość ta z jednej strony wynikać może z niedokończonych i niepełnej integracji w zakresie unii politycznej, a z drugiej być dowodem na niedopracowanie strategii europejskiej obecności w relacjach międzynarodowych. Problemy tego rodzaju wydają się stanowić przeniesienie kryzysów, z jakimi borykały się państwa członkowskie WE od lat 50. w zakresie budowy unii politycznej i integracji w zakresie spraw

zagranicznych. Kolejne reformy traktatowe, które podejmowane były dla umocnienia tego stanu rzeczy, wprowadzały jedynie korekty do materialnego wymiaru polityki zewnętrznej Unii Europejskiej. W obliczu trwających problemów z realizacją tożsamości Unii Europejskiej w zakresie polityki zewnętrznej wydaje się, że działania te są wtórne wobec potrzeby przemyślenia przez wspólnotę państw europejskich zasadności pogłębiania unii politycznej w ramach Unii Europejskiej i jej roli jako normatywnego uczestnika systemu międzynarodowego.

Bibliografia:

- BINDI Federiga (2010), *European Union Foreign Policy: A Historical Overview*, w: Federiga Bindi (red.), *The Foreign Policy of the European Union. Assessing Europe's Role in the World*, Washington.
- CIAMAGA Lucjan *et al.* (2000), *Unia Europejska. Podręcznik akademicki*, Warszawa.
- DAVIGNON Étienne (1970), *Davignon Report*. http://www.cvce.eu/obj/davignon_report_luxembourg_27_october_1970-en-4176efc3-c734-41e5-bb90-d34c4d17bbb5.html, (30.12.2013).
- DEKLARACJA (2007) nr 14 w sprawie wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa, w: Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską podpisany w Lizbonie dnia 13 grudnia 2007 r., Dz. Urz. UE C 306 z 17.12.2007.
- DUCHÊNE François, (1972), *Europe's Role In World Peace*, w: Richard J. Mayne (red.), *Europe Tomorrow: Sixteen Europeans Look Ahead*, Londyn.
- EUROPE IN THE WORLD – some practical proposals for greater coherence, effectiveness and visibility (2006), www.eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2006/com2006_0278en01.pdf COM(2006) 278 final, (30.10.2012).
- EUROPEAN POLITICAL COOPERATION Documentation Bulletin (1991), „European University Institute” vol. 7, <http://aei.pitt.edu/36871/1/A2880.pdf>, (04.01.2014).
- EUROPEAN SECURITY STRATEGY *A secure Europe in a Better World* (2003), <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf> (01.09.2013).
- EXTRAORDINARY EUROPEAN COUNCIL (2003), http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/74554.pdf (15.09.2013).
- FOUCHET Christian (1961), *The Fouchet Plans*, http://www.cvce.eu/obj/draft_treaty_fouchet_plan_i_2_november_1961-en-485fa02e-f21e-4e4d-9665-92f0820a0c22.html (12.09.2013 r.).

- HALLSTEIN Walter (1962), *United Europe: Challenge and Opportunity*, Harvard.
- HILL Christopher, SMITH Karen (2000), *European Foreign Policy: Key Documents*, London.
- JOSÉ MANUEL BARROSO = political scientist. *John Peterson interviews the European Commission President* (2007), <http://www.eu-consent.net/library/BARROSO-transcript.pdf>, (20.08.2013).
- KRYSTYNIAK Małgorzata (2003), *Unia Europejska wobec kryzysu irackiego*, „Biuletyn PISM”, nr 10 (114).
- MANNERS Ian (2002), *Normative Power Europe: A Contradiction In Terms?*, „Journal of Common Market Studies” nr 2 (40).
- MANNERS Ian (2009), *The Concept of Normative Power In Word Politics*, „DIIS Brief” http://subweb.diis.dk/graphics/Publications/Briefs2009/B09_maj_Concept_Normative_Power_World_Politics.pdf (20.03.2014).
- MORAVCSIK Andrew (2002), *The quiet superpower*, <http://www.princeton.edu/~amoravcs/library/quiet.pdf> (20.12.2013).
- NUGENT Neill (2006), *The Government and Politics of the European Union*, Basingstoke.
- NUTTAL Simon (2005), *Coherence and Consistency*, w: Christopher Hill, Michael Smith (red.), *International Relations and the European Union*, Oxford.
- PIECH Krzysztof (2000), *Kryzysy gospodarcze świata i polityka gospodarcza w latach 1945-1975*, <http://akson.sgh.waw.pl/~kpiech/text/2000-kzif15-kryzysy.pdf> (25.01.2014).
- RADA EUROPEJSKA (1969), *Final Communiqué of the Conference of Heads of State or Government at the Hague, 1-2 December 1969* http://ec.europa.eu/economy_finance/emu_history/documentation/compendia/19691202fr02finalcommuniqueofsummitconference.pdf, (25.12.2013).
- RADA EUROPEJSKA (1973), *Document on The European Identity published by the Nine Foreign Ministers on 14 December 1973, in Copenhagen*, www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/02798dc9-9c69-4b7d-b2c9-f03a8db7da32/publishable_en.pdf (21.02.2014).
- SMITH Karen (2005), *Beyond the civilian power EU debate*, “Politique Européenne” nr 17.
- STEINMO Sven (2008), *What is historical institutionalism?*, w: D. Della Porta, M. Keating (red.), *Approaches in the Social Sciences*, Cambridge.
- TFUE, Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, Dz. Urz. UE C 326 z 26.10.2012.
- THELEN Kathleen (1999), *Historical institutionalism in comparative politics*, „Annual Review of Political Science”, nr 2.
- TINDEMANS Leo (1976), *Report by Mr. Leo Tindemans to the European Council*, „Bulletin des Communautés Européennes”, nr 12.

TRAKTAT (1957) ustanawiający Europejską Wspólnotę Gospodarczą, Dz. Urz. UE Nr 90, poz. 864/2 z 2004.

TRAKTAT o Unii Europejskiej, Dz. Urz. UE C 191 z 29.7.1992.

TRAKTAT o Unii Europejskiej, Dz. Urz. UE C 306 z 17.12.2007.

TUE, Traktat o Unii Europejskiej, Dz. Urz. UE C 326 z 26.10.2012.

ZIELONKA Jan (1998), *Introduction – Constraints, Opportunities and Choices in European Foreign Policy*, w: Jan Zielonka (red.), *Paradoxes of European Foreign Policy*, Kluwer Law International.